

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Çukurova University

Journal of Faculty of Divinity

Cilt 10

Sayı 1

Ocak-Haziran 2010

Semerkandlı Hanefi-Mâturidî Âlim

Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ve İlmi Konumu

Dr. İsmail ŞIK*

Atf / ©- Şık, İ. (2010). Semerkandlı Hanefi-Mâturidî Âlim Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ve İlmi Konumu, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 105-123.

Özet- Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî, hicri V. asrın sonu, VI. asrın başlarında Semerkand'da yaşamış Hanefi-Mâturidî geleneğe mensup Semerkandlı kelamcı ve hanefi usulcülerdendir. Osmanlı ve Selçuklu medreselerinde son dönemlere kadar eserleri okutulan Lâmişî, hakkında pek az bilgiye sahip olduğumuz Hanefi-Mâturidî âlimlerden biridir. Lâmişî'ye ait eserler ortaya çıktıkça, üzerine yapılan çalışmalar artıkça onunla ilgili daha detaylı bilgi sahibi olabileceğimizi düşünmekteyiz. Bu bağlamda biz bu çalışmamızda kültürel mirasımıza katkıda bulunmak amacıyla Lâmişî'nin eser ve düşüncelerini incelemeye çalışacağız.

Anahtar sözcükler- Lâmişî, Hanefi-Mâturidî, Kelamcı usulcü, Semerkand Hanefileri

§§§

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı, e-posta: sismail@cu.edu.tr

Giriş

Türkler tarih boyunca ağırlıklı olarak Hanefî-Mâturidî geleneğin çizgisinde bir din anlayışını benimsemişlerdir. Semerkand ve civarında yaygınlaşan bu din anlayışı birçok önemli din âlimi ve kıymetli eseri ilim dünyasına kazandırmıştır. Çalışmamıza konu aldığımız Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî bu geleneğe mensup önemli isimlerden biridir. Ancak tabakât kitaplarında hakkında ayrıntılı bilgiler bulamadığımız Lâmişî, eserleri ve ismi unutulmaya yüz tutmuş değerlerimizden sadece biridir.

Son dönemlerde Hanefî-Mâturidî gelenek üzerine yapılan çalışmaların arttığını söylemek mümkündür. Fakat bunların yeterli olmadığını vurgulamak isteriz. Bu eksikliği belli bir ölçüde doldurmak maksadıyla bu çalışmamızda Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî'nin eser ve fikirlerini inceleyeceğiz.¹

1.Hayatı

Kaynaklarda Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî hakkında oldukça az ve kısıtlı veriler mevcut olduğu için Hanefî-Mâturidî gelenek üzerinde yapılan birçok çalışmada onunla ilgili bilgi ya hiç yoktur ya da oldukça azdır.² Bu durum farklı açılardan değerlendirilebilir. Hanefîlerin biyografi konusundaki ilgisizlikleri ve Hanefî-Mâturidî geleneğe mensup âlimler ve eserlerine gösterilen ilginin azlığı sayılabilecek nedenlerin başında yer almaktadır. Nitekim Hanefîler arasında yaygın olan bu tutumun Lâmişî gibi birçok Hanefî âlimin kayda alınmadan tarih sahnesinde unutulmasına sebep olduğu bilinmektedir.³

Buna rağmen geçmişte yaşamış bilim insanlarından haber veren tabakât ve terâcim kaynakları incelendiğinde araştırmamıza konu olan Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ile ilgili farklı

¹ Bu çalışma Dr. İsmail ŞİK tarafından Prof. Dr. Ahmet Akbulut danışmanlığında AÜSBE'de 2009 yılında Ankara'da yapılan "Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî'nin Kelam Anlayışı" adlı doktora tezinden çıkarılmıştır.

² Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, TDVY, Ankara 1990, s. 45; Bkz. Aydın, Ömer, *Türk Kelam Bilginleri*, İnsan Yay., İstanbul 2004, s. 45; Bedir, Murtaza, "Mâturidî Usulü", *Büyük Türk Bilgini Mâturidî ve Mâturidîlik*, İstanbul 2009, s.177-179; Zysow, Aron, "Hanefî Hukuk Kuramında Mutezillilik ve Mâturidîlik", çev: Süleyman Aydın, *Hikmet Yurdu*, Malatya 2009, s.158.

³ Watt, Montgomery, "Mâturidî Problemi", Haz: Sönmez Kutlu, *İmam Mâturidî ve Mâturidîlik*, Kitabiyât, Ankara 2003, s. 152-153; Karadaş, Cafer, "Semerkand Hanefî Kelam Okulu- Mâturidîlik- Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci", *Usul-İslam Araştırmaları*, Temmuz-Aralık, Sayı 6, İstanbul 2006, s. 68.

kaynaklara serpiştirilmiş bilgi kırıntılarıyla karşılaşılmak mümkündür. Ancak bu bilgilerin sınırlı olması ve farklılık arz etmesinin bir takım çelişki ve tartışmalara sebebiyet verdiği unutulmamalıdır. Bu sebeplerden dolayı Lâmişî'nin ismi başta olmak üzere, vefat tarihi, hayatı ve eserleri hakkında kesin bilgilere ulaşmak kolay olmamıştır.⁴

Lâmişî'nin yaşadığı çevreyi iyi tanımanın, yaşadığı bölgenin sosyal, siyasi, kültürel ve ilmi yapısını analiz etmenin onu ve düşüncelerini daha iyi anlayabilmemizi sağlayacağı kanaatindeyiz. Bilindiği üzere Kalam kitapları genel olarak yazıldıkları dönemde var olan tüm düşünce ve anlayışlara yer vermek yerine, yazarın bulunduğu coğrafyada etkili olan fikirlerden ya da etkisi hissedebilen din, mezhep ve akımlardan bahsetmişlerdir.⁵ Onun eserleri ve yaşadığı dönemde içinde bulunduğu sosyo-kültürel şartlardan elde ettiğimiz veriler bizim Lâmişî'yi ve fikir dünyasını daha iyi tanımamız konusunda yardımcı olacaktır.

Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî'ye nisbesini de veren “*Lâmişî*” yerleşkesi, Semerkand'ın güneyinde “*Fergana*” vadisinde bulunan bir köy ya da ufak çaplı bir yerleşim yerinin adıdır.⁶ “*Fergana*”, ise Mâverâunnehir'de Semerkand'a sınırı olan, çok sayıda köy ve kasabayı içine alan geniş bir vadidir.⁷

⁴ Şık, İsmail, *Hanefî-Mâturidî Geleneğinin Usulu'd-Din Anlayışı Lâmişî Perspektifinde Kalam-Usulu'l-Fıkh- Diyaloğu*, Asil Yayıncılık, Ankara 2009, s. 36.

⁵ Karadaş, “Semerkand Hanefî Kalam Okulu-Mâturîdilik- Oluşum Zemini ve Gelişim Süreci”, s. 68.

⁶ Hamevi, Yakut, *Mucemü'l-Buldân*, Beyrut 1985, s. 1516; Suyuti, *Lubbu'l- el-Bâb fi Tahriiri'l Ensâb*, s. 88; Sem'âni, *el-Ensâb*, Cilt II, s. 1452; İbn Manzur, *Muhtasâr Tarihu'l-Dimeşk*, s. 3149; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, Kahire trs; s. 3624; Feyruzabâdi, Muhammed b Yakub, *Mirkâtu'l-Vafiyye fi Tabâkatü'l-Hanefiyye*, Süleymaniyye Ktp, Resiü'l Küttâb Kısmı, no: 671, vr. 22b.

⁷ *Fergana*, Pehlevî kaynaklarda “Parkana”, Çin kaynaklarında “*Davan*” olarak geçer. Bu bölgede şehir, kasaba ve köy olmak üzere yetmiş kadar yerleşim merkezi mevcut olup bölge Ahîsket'e kadar uzanır. Lâmişî, *Keşfü'l-Elfâz*, s. 247. Fergana vadisinin yerli halkı, Sakalar, Göktürkler, Türgişler, Karluklar ve Yüceçiler gibi çeşitli Türk boylarından oluşur. Türklerin ms. 650 ve sonrası bölgede yoğun yaşadıkları belirtilmekle beraber ağırlıklı görüş bu bölgenin daha eskilerden beri Türklerin yaşadığı bir bölge olduğu doğrultusundadır. Jusubaliev, *Fergana Bölgesine İslamiyet'in Girişi ve Yayılışı*, s. 13, 65; Fry, Richard Nelson, *Orta Çağın Başarısı Buhara Örneği*, trc: Hasan Kurt, Ankara 2000, s.134. Fergana bölgesine miladi IV. asırdan itibaren ciddi boyutta Türk boyları iskân edilmiştir. Can, Yılmaz, “Anadolu Öncesi Türk Kenti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.152. Bundan dolayı Makdisî Fergana bölgesini tarif ederken “Türkler'e sınır olan doğu taraftaki bölge” şeklinde tasvir eder. Makdisî, Şemsüddin Ebu Abdillah, *Ahsenü't-Tekâsım fi Marifeti'l-Ekâlim*, thk: İ. Goeje, Leiden 1906, s. 261.

Tarihte olduğu gibi günümüzde de birçok yerleşim yeri bu vadide bulunmaktadır. Bu yönüyle Fergana çeşitli din ve kültürlerin buluştuğu bir bölge olup burada İslam öncesi yaygın olan dinler Budizm, Zerdüştlük ve Maniheizm'dir.⁸ Fergana Bölgesinin İslam'la ilk tanışması Hz. Osman döneminde olmuştur.⁹ Daha sonraki dönemlerde bölgede yaşayan Türklerin müslümanlaşmasında mezhepsel olarak Mürcie'nin ciddi etkisinin olduğu görülmektedir.¹⁰

Fergana bölgesinde siyasi iktidar sıklıkla el değiştirmiştir. Bölgeye ilk olarak Samaniler, sonraları Karahanlılar hâkim olmuşlardır. Siyasi yapının bu şekilde olması bölge istikrarına olumsuz etki yapmıştır. Her iki devlette de Hanefilik, resmi mezhep olarak kabul edilmiş, Hanefi itikad ve fıkıh anlayışını öğreten medreseler açılmış ve bölge yetiştirdiği fâkihlerle ün yapmıştır.¹¹ Miladi XI. yüzyıla gelindiğinde Fergana bölgesi Selçuklu hâkimiyetine girmiş ve bu hâkimiyet uzun yıllar devam etmiştir.¹² Bölgede ancak bu dönemden sonra siyasi istikrarın sağlandığından bahsedilebilir.

Kaynaklarda Fergana bölgesinin "Lâmiş" yerleşkesinden olan Mahmud b. Zeyd el-Lâmiş'in doğum tarihi hakkında her hangi bir bilgi olmadığı gibi, ölüm tarihi hakkında verilen bilgiler de birbirinden farklıdır. Bu veriler Mahmud b. Zeyd el-Lâmiş ile "Lâmiş" lakabını taşıyan diğer âlimlerin karıştırıldığına dair bir kanaat oluşturmaktadır.

"Lâmiş" lakabını taşıyan üç farklı kişiden bahsedilebilir. Bunlardan ilki Hüseyin b. Ali b Ebî Kasım el-Lâmiş'dir. Hicri 441 yılında Lâmiş'te doğmuş, fıkıh eğitimi almış, çeşitli

⁸ Kitapçı, Zekeriyya, "Sosyal, Siyasi ve Dini Yönleri İle İslami Fetihler Sırasında Aşağı Türkistan (Mâveraunnehir), *Diyanet Dergisi*, XVII, Eylül-Ekim 1978, s. 282.

⁹ Bölge, Horasan valisi Umeyr b. Osman b. Sa'd tarafından fethedildiğine dair rivayetler varsa da (Kurt, *Orta Asya'nın İslamlaşma Süreci*, s.39.) Müslim b. Kuteyb (94/713) tarafından fethedildiği görüşü ağırlık kazanmaktadır. Belâzurî, Ahmed b Yayha, *Futuhu'l-Buldan*, çev: Mustafa Fayda, Ankara 1987, s. 615. Bu tarihten sonra bölgeye müslüman Araplar yerleşmiştir. Abbasi halifeliğinin zayıflaması ve küçük devletçiklerin kurulması devrinde bölge Samaniler hâkimiyetine girer. Samanilerin 389/999'da Karahanlılar tarafından yıkılmasından sonra Fergana da dâhil olmak üzere tüm Mâverâunnehir bölgesi Karahanlıların hâkimiyetine girmiştir. İbnü'l-Esir, Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-Tarih*, çev: Ahmet Ağırakça-Yunus Apaydın, İstanbul 1985, Cilt IX, s. 261. Miladi XI. yy. da Selçuklular Fergana dâhil bütün İrani ve Çin'e kadar uzanan Orta Asya'yı hâkimiyetleri altın almışlardır. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.54.

¹⁰ Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, s. 218-240.

¹¹ Acimamatom, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mezheplerin Rolü*, s. 98.

¹² Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.56.

devlet görevlerinde bulunmuş, tanınmış büyük bir hanefî fakihidir. Hicri 522 yılında Ramazan ayının beşinde pazartesi günü Semerkand'da vefat etmiştir. Yine Semerkand'da "re'sü kantara" mezarlığına defnedilmiştir.¹³

Lâmişî, lakabıyla tanınan ikinci şahıs ise Muhammed b. Musa b. Abdillâh'tır. Ebû Abdillâh el-Balâsagunî el-Lâmişî künyesiyle de tanınır. Şam'da kadılık yapmıştır. Hanefî mezhebindeki taassubu ve diğer mezheplere karşı aldığı sert tutumuyla tanınmıştır. Hicri 506 yılında Şam'da vefat etmiştir.¹⁴ Ebû Abdillâh el-Balâsagunî'nin hem yaşadığı coğrafya hem de hakkında verilen diğer bilgiler ışığında, Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ile karıştırılma ihtimalinin az olduğu görülmektedir.

"Lâmişî" lakabını kullanmaları ve aynı coğrafyada yakın tarihlerde yaşamaları nedeniyle Ali b. Ebî Kasım el-Lâmişî ile Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî'nin karıştırılma ihtimali yüksektir. Ayrıca bazı eserlerde Ebû Kasım el-Lâmişî'nin vefat tarihi hakkında verilen bilgilerin, Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî'ye ait olan eserlerin yazma nüshalarında aynı şekilde kullanılmış olması dikkat çekicidir.¹⁵ Bu konuda elde ettiğimiz veriler ışığında dikkatimizi çeken diğer bir husus ise Ali b. Ebî Kasım el-Lâmişî'ye izafe edilen "el-Vâkatü'l-Fetâvâ" ve "Usulu'l-Fıkh" adlı eserlere ait olduğu düşünülen metinlerin, Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî'in eserlerinde mevcut olan ibarelere benzemesidir. Bunlar fıkıh ve usul konularında ilgi gören ve başvuru alan eserler olmuştur.¹⁶

Ayrıca Hanefî tabakât kitaplarından bazıları Lâmişî'den bahsetmekte ancak sınırlı ve çok az bilgi vermektedirler. Bu kaynaklardan ilki Kuraşî'nin "el-Cevheretü'l-Mudiyye fî

¹³ Sem'âni, *el-Ensâb*, II, s. 1452; Yakut Hamevi, *Mu'cemü'l-Buldân*, s. 1516; İbn Manzur, *Muhtasâr Tarihu'l-Dimeşk*, s. 3149; Zehebi, *Tarihü'l-İslâm*, s. 3624; İbn Tağriberdi, *en-Nucumu'z-Zâhira fi Muluki'l-Mısır ve'l-Kahira*, s. 561; Abdülkadir et-Temimi, *Tabakâtü's-Seniyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye*, Cilt III, s. 149; Feyruzabâdî, Mahmud b. Yakup, *el-Mirkâtü'l-Vafiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, v. 22b; Kefevî, Mahmud b. Süleyman, *Kitâbu'l-Âlami'l-Ahyâr*, Süleymaniye Ktp, Reisülküttâb Böl., no: 690, v 5b.

¹⁴ İbn Manzur, *Muhtasâr Tarihu'd-Dimeşk*, s. 3149; İbn Tağriberdi, *en-Nucumu'z-Zâhira fi Muluki'l-Mısır ve'l-Kâhira*, s. 552; Sem'âni, *et-Tahbir fi Mücemil-Kebir*, s. 26.

¹⁵ Lâmişî, *et-Temhid li Kavâid'i Tevhid*, Süleymaniye ktp/ Laleli Böl., kyt. No: 3658/4, vr. 138a.

¹⁶ Nitekim bazı kaynaklarda "Usulu'l-Fıkh" adlı esere dayandırılarak verilen örnekler, Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî'ye ait olan "Usulu'l-Fıkh" ve "Keşfu'l-Elfâz" adlı eserlerle ifade ve metin olarak birbir uymaktadır. İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtar*, Kahire, 1980, Cilt I, s. 250, 333; Cilt II, s. 230, Cilt IX, s. 72; Cilt XV, s. 376.

Tabakâti'l-Hanefiyye" adlı eseridir. Bilindiği üzere Kuraşî (ö.775 h./1334 m.) hicri VIII. asırda yaşamış hanefi tabakât yazarıdır. Kuraşî bu çalışmasında dönemine kadar yaşamış olan Hanefi âlimler ve onların eserleri hakkında bilgi vermektedir. O eserinde, Lâmişî'den "*Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî*" ismi ile bahsetmekte ve ona ait yaklaşık kırk sayfalık bir usul eseri olduğunu ve bu eseri bizzat gördüğünü belirtmektedir.¹⁷

Lâmişî'den bahseden diğer kaynak Hacı Halife'nin "*Keşfu'z-Zunûn*" adlı eseridir. O, usul ilmini açıklarken Lâmişî'yi anmakta ve ondan "*İmam Bedrüddin Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî*" şeklinde bahsetmektedir.¹⁸ Ancak Lâmişî hakkında verdiği bilgiler oldukça sınırlıdır. Nitekim eserde, Lâmişî hakkında vefat yılı, hayatı, kelâm eserleri ve düşünceleriyle ilgili bir bilgi yoktur. Sadece onun fıkıh usulü sahasında bir eseri olduğuna dair not yer almaktadır.

Lâmişî ile ilgili bilgi veren diğer bir kaynak da İbn Kutluboğa'nın "*Tâcut-Terâcîm fi Tabakâti'l-Hanefiyye*" adlı eseridir. Kutluboğa Lâmişî'den "*Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî*" şeklinde bahsetmektedir. Lâmişî'ye ait kırk varaklık bir fıkıh usulü eseri olduğunu söylemiş, ancak diğer eserlerinden o da bahsetmemiştir.¹⁹

Bu bilgi eksikliği ve karmaşası içerisinde Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî hakkında yapılan modern döneme ait çalışmaları incelediğimizde durumun pek farklı olmaması dikkatimizi çekmektedir. Günümüzde Lâmişî hakkında yapılan çalışmalar, ondan bahseden bu üç kaynağın hepsine birden dayanmamış, araştırmacılar bir ya da iki kaynağı bir arada kullanmıştır.²⁰ Bu durum bilgi eksikliği ile birleşince ortaya daha önce bahsettiğimiz bilgi karmaşası çıkmıştır.

Biz çalışmamızda bu üç kaynağı ve Lâmişî'nin yazma eserlerinde bulunan bilgilerin tamamını bir arada kullanma şansını yakaladık. Elde edilen veriler ışığında hem onun eserleri hem de onlar üzerine yapılan çalışmalardan elde ettiğimiz tespitleri şöyle sıralamak mümkündür.

¹⁷ Kuraşî, *el-Cevheretü'l-Mudiyye fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, s. 392; İbn Kutluboğa, *Tâcut-Terâcîm fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdat 1962, s. 24.

¹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, İstanbul 1971, s. 93.

¹⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcut-Terâcîm fi Tabakâti'l-Hanefiyye*, Bağdat 1962, s. 24.

²⁰ Lâmişî, Mahmud b. Zeyd, *et-Temhid li Kavâidi't-Tevhid*, thk: Abdülmecid Türkî, Paris 1995; *Kitâbu fi Usulî'l-Fıkıh*, thk: Abdülmecid et-Türki, Paris 1995; "*Keşfü'l-Elfâz*", thk: M. Hasan Mustafa Çelebi, *Mecelletü'l-Bahsi'l-İlmi ve Tûrâsi'l-İslami*, 1398 yılı 1 Sayı, s. 245-267.

İlk olarak Lâmişî'nin eserlerinin yazma nüshalarına baktığımızda onunla ilgili farklı bilgilerin söz konusu olduğunu görmekteyiz. Örneğin Süleymaniye Kütüphanesi Laleli bölümünde kayıtlı “*et-Temhid li Kavâidi't-Tevhid*” isimli kelâm eserinin hemen başında farklı bir yazı ilave edilmiş bu bilginin sonradan ilave edildiğini düşündüğümüz ve farklı bir yazı ile Lâmişî'nin 81 yaşında hicri 522 yılı ramazan ayının beşinde vefat ettiği yazıdır. İsmi kolay okunur bir yazıyla “eş-Şeyhü'l- İmâmu'l-Ecel ez-Zâhid Ebû Senâ Mahmud b. Zeyd” olarak kaydedilmiştir. Bu ibarelerin farklı bir hat ve kalemle yazılmış olması ve verilen tarihin aynı zamanda Ebû Kasım Ali el-Lâmişî için tabakât ve terâcîm kitaplarında geçen ölüm tarihi olması dikkat çekicidir. Ayrıca nâsihin, Lâmişî'nin ölüm tarihi ve yaşı ile ilgili verdiği bu ayrıntılı bilgilerin kaynağı hakkında bir bilgi notu yoktur. Her iki Lâmişî'nin vefat tarihlerinin gün, ay ve yıl olarak aynı olarak kaydedilmesi, nasihin Mahmud b Zeyd el-Lâmişî ile Ali b. Ebî Kasım el-Lâmişî'yi karıştırdığını göstermektedir.

Aynı eserin diğer bir nüshası olan Süleymaniye Kütüphanesi Erzincan bölümüne kayıtlı “*Usulu'd-Din*” adlı yazmada eser sahibi için “*Allâme Şeyhu'l-İslam el-Lâmişî*” şeklinde bir ibare vardır.²¹ Ve yine aynı itikad eserinin Milli kütüphane nüshasında ise eserin adı için “*Akâidetü fi Usûli'd-Din li İmam Allâme Şeyhi'l-İslam el-Lâmişî*” şeklinde bir bilgi notu düşünülmüştür.²² Lâmişî'ye ait olan bu akaid eserinin şerhli nüshası olan “*Kitâbu't-Temhid maa' Şerhi fi Mevadiu't-Tecrid*” te ise yazar, “*Ebû'l-Meâli Muhammed b. Mubeyyin el-Lâmişî*” şeklinde kaydedilmiştir.²³ Aynı eserin Süleymaniye kütüphanesinde bulunan diğer bir nüshasında ise eser “*Akâidu'l-Lâmişî*”, yazar ise “*Şeyhu'l-İmam Seyfu'l-Hak Nâsiru's-Şeria el-Lâmişî*” şeklinde kaydedilmiştir.²⁴ Ayrıca Lâmişî'nin çeşitli istılahları açıkladığı “*Keşfü'l-Elfâz*” isimli risalesinde ise, yazarın adı “*Ebu Mehâmid Bedrüddin Mahmud b Zeyd el- Lâmişî el-Hanefî*” şeklinde yazılmıştır.²⁵

Bu risalenin tahkikini yapan Hasan Mustafa Çelebi'nin Lâmişî ile ilgili ortaya koyduğu bilgiler ise oldukça ilginçtir. Çelebi'nin iddialarına göre özellikle iki eserde Lâmişî'den

²¹ Lâmişî, *Akâidetü fi Usûli'd-Din*, Süleymaniye Ktp, Erzincan Bölümü no:159/5, v. 205a.

²² Lâmişî, *Akâidetü fi Usûli'd-Din*, Milli ktp, 06 Mil Yz. A. 4316, vr. 6b.

²³ Lâmişî, Mahmud. Zeyd, *Kitâbu't-Temhid maa' Şerhi fi Mevadiu't-Tecrid*, Süleymaniye ktp, Hacı selim Ağa Bölümü, no: 587, vr.120 b.

²⁴ Lâmişî, Mahmud b. Zeyd *Akâidu'l-Lâmişî*, Beyazıt ktp, BDK-7930, vr.1b.

²⁵ Lâmişî, Mahmud b. Zeyd *Keşfü'l-Elfâz*, el-Mektebetü'l-Beldiyye, İskenderiye, no: F 33 Ş 646, Yazma no: B1345, vr. 1a- 6b.

bahsedilmesi manidardır. Bu iki eser, “*Tahkik-i Şerh-i Ahıskefi*” ve “*Tevzih-i Şerhi'l-Mukaddimeti Ebi Leys*” dir. “*et-Tahkik*” adlı eserin sahibi, Abdülaziz b. Ahmed el-Buhari²⁶ dir. Bu eser Hüsamüddin Muhammed b. Muhammed Ömer el-Ahıskefi'nin²⁷ fıkıh alanına ait muhtasar eserinin bir tahkidir. “*Tevzih*” adlı eser de, Şeyh Muslihüddin Mustafa b. Zekeriya Aydoğmuş el-Kirmanî'ye²⁸ aittir ve “*Şerhü'l-Mukaddimeti Ebi Leys*” adlı eserin bir şerhidir.

Çelebi'nin iddiasına göre Ebu Leys Nasr b. Muhammed b. İbrahim es-Semerkandi²⁹ bu eserde Lâmişî'den bahsetmektedir. Eğer bu bilgi doğruysa Lâmişî'nin hicri IV. asrın sonları ve beşinci asrın başlarında yaşamış olması gerekmektedir. Ona göre Lâmişî'nin, Ebu'Leys es-Semerkandi'nin çağdaşı olması, birbirlerinden etkilenmeleri hatta hoca-öğrenci ilişkisinde olmaları da mümkündür.³⁰

Ancak araştırmalarımız neticesinde Çelebi'nin verdiği bilgilerin hem diğer kaynaklarda bulunan bilgilere uymadığını, hem de tek bir eser ve bu eserin tek nüshasına dayandığı için eksik ve yanlış olma ihtimalinin oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim eserlerin yazma nüshalarından elde ettiğimiz bilgilere göre bu ilave notlar şârih ya da nasihin esere yaptığı eklerdir. Ayrıca Çelebi, bu çalışmayı yaptığı dönemde Lâmişî'ye ait olan diğer eserlerin tamamından haberdar değildir. Bugün elimizde var olan Lâmişî'ye ait tahkik edilmiş eserler, o gün itibariyle tamamlanmamış çalışmalardır. Bunlara ilaveten Lâmişî'ye ait eserlerde geçen şahıs isimleri incelendiğinde onun hicri IV. asırda yaşamasının mümkün olmadığı gerçeği ortaya bir kere daha çıkmaktadır. Bu konuya Lâmişî'nin akâid eserinde Ebû'l-Mûin en-Nesefî ve onun “*Tabsiratü'l-Edille*” isimli eserine sıklıkla atıfta bulunması örnek verilebilir. Eğer Çelebinin Lâmişî için verdiği bilgiyi doğru kabul edersek, kendisinden çok sonraları yaşamış olan en-Nesefî'den bahsetmemesi gerekmektedir. Fakat Lâmişî eserinde Nesefi ve görüşlerinden birçok konuda bahsetmektedir. Bu bağlamda Çelebi'nin verdiği bilgiler elimizdeki tahkikli eserler ve bu eserlerin orijinal yazmalarından elde ettiğimiz bilgilere uymamakta, hatta çelişki arz etmektedir.

²⁶ Hanefi Fıkıh bilgini, v. 730h. / 1329 m.

²⁷ Hanefi Fıkıh bilgini, v. 644 h. / 1246 m.

²⁸ Hanefi Fıkıh bilgini v. 809 h. / 1406 m.

²⁹ Hanefi Fıkıh bilgini v. 373 h. / 983 m.

³⁰ Lâmişî, *Keşfu'l-Elfâz*, s. 248.

Yine Lâmişî'nin fıkıh usulü alanındaki eserinin nüshalarına baktığımızda, Fas nüshasının “*Kitâbu'l-Lâmişî fi Usulî'l-Fıkh*” şeklinde kaydedildiğini ve yazarının adının ise “*Ebû Mehâmid Bedrüddin el-Lâmişî*” olarak yazıldığını görmekteyiz.³¹ Aynı eserin Londra nüshası ise, “*İmamü'l- Ecel ez-Zâhid Üstâd Sadruddîn Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî el-Hanefî*” olarak kaydedilmiştir.³²

Lâmişî'nin ölüm tarihi ile ilgili en net bilgi ise iki eserini tahkik edip yayınlayan Türkî'ye dayanır. Fıkıh Usulü eserinin Londra nüshasının sonunda yazılan bilgi ışığında Lâmişî, hicri 539 yılında bu eser yazılırken hayattadır.³³ Biz doktora çalışmamız sırasında tüm çabalarımıza rağmen Londra ve Fas nüshalarını elde edemedik. Ancak tahkikli metinde verilen bu yazmaların ilk ve son sayfa resimlerini incelediğimizde Türkî'nin, Lâmişî'nin ölüm tarihi olarak verdiği hicri 539 diye okuduğu tarihin, aslında hicri 534 olduğunu tespit ettik. Türkî'nin yazmada geçen hicri 534 tarihinde bulunan Arapça dört rakamını (٤), dokuz olarak okuduğundan yanlış bilgiye ulaştığını düşünmekteyiz.³⁴

Bu bilgiler ışığında tarih sahnesinde Lâmişî lakabıyla ünlenen üç kişiden bahsedebiliriz. Bunlardan Muhammed b. Musa b. Abdillâh el-Lâmişî'nin hicri 506 yılında başka bir bölgede vefat ettiği kesin olduğundan, diğer iki kişiden Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ile Ebû Kasım Hüseyin b. Ali el-Lâmişî'nin birbirleriyle karıştırıldığı kanısındayız. Bu düşüncemizi destekleyen diğer bir delil de Fas Karaviyyîn Kütüphanesi yazma katalogunda, Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî'ye ait olan fıkıh usulü eserinin Ebû Kasım Hüseyin b. Ali el-Lâmişî ismi ile kaydedilmiş olmasıdır.³⁵ Müelliflerin lakaplarındaki bu benzerlik nedeniyle her ikisinin de aynı şahıs olduğu yanılığına sıklıkla düşülmüştür. Ancak kesin olan şudur ki Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî ve Ebû Kasım el-Lâmişî ayrı iki şahsiyettir.

Araştırmamıza konu olan Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî, Semerkand ve civarında yaşamış, kelâm ve fıkıh ilimleri ile uğraşmış bir Hanefi-Mâturidî âlimdir. Tahminen, Selçuklu hâkimiyeti altında, Moğol istilasından hemen önceki bir dönemde yaşamıştır. Nitekim yaşadığı bölgede miladi X. ve XI. yüzyıllarda merkezi otorite zayıflamış, siyasi bir kargaşa ortamı

³¹ Lâmişî, “*Kitâbu'l-Lâmişî fi Usulî'l-Fıkh*”, Karaviyyin ktp, no:633, vr. 1a.

³² Lâmişî, *Usulu'l-Fıkh*, Londra, British Museum, Or.13,-Or 18, vr. 54-97.

³³ Lâmişî, *Usulu'l-Fıkh*, s. 16.; *et-Temhid li Kavaidi't Tevhid*, s. 11.

³⁴ Lâmişî, *Usulu'l-Fıkh*, Londra, British Museum, Or.13,-Or s. 97.

³⁵ Lâmişî, *Kitâbu'n fi Usulî'l-Fıkh*, s. 14.

oluşmuş ve bu ortam uzunca bir süre devam etmiştir.³⁶ Lâmişî'nin yaşadığı dönem aynı zamanda Hanefi-Şâfi/Hanbelî, Mâturidî-Eş'ari çatışmalarının yoğun yaşandığı bir dönemdir.³⁷

Hanefi-Mâturidî geleneğe mensup âlimler üzerine yapılan çalışmaların azlığından çalışmamızın başında bahsetmiştik. Son dönemlerde bu alana yönelik bir çalışma yoğunluğu olduğunu da burada vurgulamak isteriz. Bu çerçevede son yıllarda bu geleneğe mensup Semerkandlı hanefi âlim Lâmişî ve eserleri ile ilgili birkaç çalışma yapılmıştır. Bu araştırmaların üç tanesi tahkik üzerine olup dördüncüsü ise fıkıh usulü anlayışı ile ilgili bir yüksek lisans çalışmasıdır. Yapılan bu çalışmaların ilkinde Abdülmecid et-Türkî, Lâmişî'nin "*Usulu'l-Fıkh*" ve "*et-Temhid li Kavaid't-Tevhid*" adlı eserlerini 1995 yılında Fransa'da tahkik etmiştir. Türkî, herhangi bir kelimcinin kitabında ismi geçmeyen, kelim konularını işleme ve açıklamada Ebû'l-Mûin en-Nesefî'yi takip eden ancak kendine has ayrı bir metot ve üslubu olan Lâmişî'nin eserlerini tahkik etmiştir. Onun bu konudaki çalışması Lâmişî'nin fıkıh usulü alanına ait eserlerini araştırırken kelim eserini tesadüfen bulmasıyla başlamıştır.³⁸

Türkî bu çalışmalarında Lâmişî'nin "*Usulu'l-Fıkh*" eserini, Londra British Museum nüshası ve Fas Karaviyyîn Kütüphanesi nüshalarına, "*et-Temhid*" adlı kelim eserini ise Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli ve Erzincan bölümündeki nüshalarına dayandırmıştır. Lâmişî'nin eserleri üzerine yapılan diğer bir tahkik ise M. Hasan Mustafa Çelebi'nin yaptığı çalışmadır. O da, Lâmişî'nin "*Kitabu'l-Beyan Keşfu'l-Elfâz*" adlı eserini tahkik etmiştir. Çelebi, bu çalışmasını eserin şu anda bilinen tek nüshası olan İskenderiye Kütüphanesi nüshasına dayandırmıştır.

Ayrıca akademik sahada Lâmişî'nin fıkıh usulü alanındaki görüşleri üzerine yapılan bir Yüksek Lisans çalışması mevcuttur. Bu çalışma Prof. Dr. Ömer Abdülaziz Muhammed danışmanlığında Khalid b. Ali Hâmid el-Ganem el-Temimî tarafından Suudi Arabistan'da *el-Câmiatü'l-İslamiyye*'nin Şeria Fakültesinde Usulu'l-Fıkh Anabilim dalında "*Ebû Mehamid Bedreddin Muhammed b. Zeyd el-Lâmişî'nin Usulu'l Fıkhı Anlayışı*" ismiyle tamamlanmıştır.

Araştırmamız sırasında tespit edebildiğimiz kadarıyla Lâmişî'nin görüşlerinden alıntı yapan çok sayıda eser mevcuttur. Ondan alıntı yapan birçok âlim, onun eserlerini kullanıp

³⁶ Uğur, Ahmet, "Mâturidî Zamanında İslam Âlemine Kısa Bir Bakış", *Ebû Mansur Semerkandî Mâturidî*, Erciyes Üniv. Gevher Nesibe Ens., Kayseri 1986, s. 4.

³⁷ Watt, *İslam Felsefesi ve Kelamı*, s. 167.

³⁸ Lâmişî, *et-Temhid li Kavaid't Tevhid*, s. 6.

ondan sadece lakabını vererek bahsetmiştir. Özellikle Kelam ve Fıkıh Usulüne dair görüşlerinden istifade edenlerin onun “zan”, “zâhir”, “cevher”, “âraz”, “nazar” ve “icma” vb. konular-daki fikirlerinden sıklıkla yararlandığı görülmektedir.³⁹

Dikkat çeken diğer bir husus Lâmişî'nin Fıkıh ve Fıkıh Usulündeki görüşlerinin diğer bazı Mâturidî kelâmcılarda da olduğu gibi, Kelâm sahasındaki görüşlerinden daha fazla ilgi görüp daha çok yayılmış olmasıdır.⁴⁰ Bu ilginin sebebinin hanefi usulcülerin pratik alana yönelik gayretleri daha fazla önemsemeleri ve bu çalışmaların teorik alandaki çalışmalara göre halk tarafından daha yoğun ilgi görmesi nedeniyle olduğu düşünülebilir.

2. Eserleri

Lâmişî'nin hayatı gibi eserleri hakkında da ayrıntılı bilgi mevcut değildir. Ancak bu onun eserlerinin tamamının günümüze gelmediği ya da eserleri hakkında bilgimizin olmadığı anlamına gelmemektedir. Lâmişî'nin şu an itibarıyla elimizde bulunan birkaç eseri vardır. Bu eserlerden ilki, *et-Temhid li Kavâidi't-Tevhid/ Usulü'd-Din/ Akâidu'l-Lâmişî/ Akîde fî Usûli'd-Dîn* gibi farklı isimlerle bilinen Kelâm/Akaid konusundaki çalışmasıdır. Bu eserin orijinal metni ile beraber “*Kitâbu't-Temhid maa' Şerhi fi Mevadi't-Tecrid*” isimli bir şerhi de mevcuttur. Lâmişî'nin günümüze ulaşan diğer eserleri “*Usulü'l-Fıkh*” adlı fıkıh usulü sahasındaki çalışması ve bazı felsefi ve dini kavramları açıkladığı “*Keşfül-Elfâz*” adlı risalesidir.

Bu eserlerin Türkiye'de farklı kütüphanelerde kayıtlı, farklı nüshaları bulunmaktadır. Bununla beraber çeşitli yerlerde Lâmişî'ye nispet edilen fakat şu an itibarıyla bize ulaşmayan eserlerinden de bahsedilmektedir. Örneğin Sönmez Kutlu tarafından yayınlanan Mâturidî

³⁹ Kadı Han, *Bahru'r-Rakâik Şerhü Kenzid- Dekâik*, trs, Cilt I, s. 52; Cilt II, s.123; Cilt V, s. 6; Cilt VII, s. 382; Cilt XV, s. 136, 168; İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtâr*, Cilt I, s. 250, 333, Cilt II, s. 230; İbn Âbidin, *Haşiyê âla er-Reddu'l-Muhtâr*, trs, Cilt I, s. 106, 133; Cilt IV, s. 449; Cilt 10, s.23; Osman ez-Zeylaıyyî, *Tebyinü'l-Hakâik Şerhü Kenzi'd-Dakâik*, trs, Cilt X, s. 23.; Hammad b. Ferâmuz b Ali, *Durer'ül-Hukkâm Şerhu Gurari'l-Ahkâm*, trs, Cilt VI, s. .243; Cilt IX, s. 72; Cilt XVI, s 376; İbn Nuceym, *Eşbâhu ve'n-Nezâhir*, trs, Cilt I, s. 93, s.125; Ahmed b Abdurrahmân, *el-Munkihu Fetevâ Hamidiyye*, trs, Cilt V, s. 220; Labbâni, *Şerhu Usulu'l-Pezdevi*, trs, Cilt I, s.120; Cilt IX, s. 191; Hamevi, Muhammed, *Gamzu'l-Uyuni'l Basâir fi Şerhi'l-Eşbâh ve'n-Nazâir*, Cilt II, s. 13, 158;el-Askalâni, Ali b Muhammed , *Tabsiratü'l-Muntebih bi't-Tahriri'l-Müştebih*, Cilt I, s. 283; El-Halebi, Muhammed b. Hasan, *et-Takrir ve't-Tahbir*, trs, Cilt III, s. 378.

⁴⁰ Yine bir Hanefi-Mâturidî olan Sadru's-Şeria da önceleri sadece “Fıkıh” ve “Usulu'l-Fıkh” sahasındaki görüşleri ile tanınmış, Kelam ve Felsefe sahasında görüşleri uzun yıllar ihmal edilmiştir. Ay, *Şadru's-Şeria' da Varlık Tâdilu'l-Ulum Temelinde Kelam Felsefe Karşılaşması*, s. 14.

kültür çevresiyle ilgili bir bibliyografyada Ebû Meâli Muhammed b. Zeyd el-Lâmişî ismine kayıtlı “*Fevâidu’l-Akaid*” isimli bir eserin ismi geçmektedir.⁴¹ Ancak biz bu isimde bir esere tüm çabalarımıza rağmen başka bir kaynaktan ya da yazma kataloglarında rastlayamadık. Yine Abdulmecit et-Türkî tahkik yaptığı eserlerin sunumunda, Lâmişî’ye ait “*el-İcâz fi’l-İtiraz ala Edilleti’ş- Şerriyye*”, “*Meşrikü’l-Envâr fi Müşkili’l-Asâr*”, “*el-Mukaddime Refî’l-Yedeyn fi’s-Salât*” ve “*el-Buğye*” adlı eserlerinin olduğunu söylemektedir. Türkî’nin aktardığına göre bu bilgiler, fıkıh usulü eserinin Fas nüshasında farklı bir yazı ile kaydedilmiştir.⁴²

Ayrıca Türkî’ye göre Lâmişî’nin eserleri arasında sayılan “*Keşfu’l-Elfâz*” müstakil bir eser olmayıp, fıkıh usulü kitabında verdiği ilk bölüm olan sözlük kısmından ibarettir.⁴³ *Keşfu’l-Elfâz*’da mevcut olan kavramların büyük çoğunluğunun *Usulu’l-Fıkh*’ adlı eserinde bulunduğu bir gerçektir. Ancak *Usulu’l-Fıkh* eserinde olup da *Keşfu’l-Elfâz*’da olmayan farklı kavramlar da söz konusudur. Bu açıdan usul eserinin daha kapsamlı olduğu söylenebilir.

a. et-Temhid li Kavâidi’t-Tevhid / Usulu’d-Din

Lâmişî’nin kelâm/akaid sahasında yazdığı eseri “et-Temhid li Kavâidi’t-Tevhid/ Usulu’d-Din” dir. Bu eserin ülkemiz kütüphanelerinde farklı isimlerle kaydedilmiş birkaç nüshası vardır. Türkî, tahkik sırasında bu nüshalardan sadece Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Laleli ve Erzincan bölümü nüshalarını bulmuş ve kullanmıştır. O aynı zamanda bu nüshaların eserin mevcut olan tek nüshaları olduğunu iddia etmiştir. Ancak biz çalışmamız sırasında bu nüshalardan farklı üç nüshaya daha ulaştık. Eserin ülkemizde bulunan nüshaları: Lâleli Nüshası⁴⁴, Erzincan Nüshası⁴⁵, Beyazıt Nüshası⁴⁶, Milli Kütüphane Nüshası⁴⁷, Üsküdar Hacı Selim Ağâ⁴⁸ nüshalarıdır.

⁴¹ Kutlu, “Ebû Mansûr el-Mâturîdî ve Mâturîdî Kültür Çevresiyle İlgili Bibliyografya”, s. 392.

⁴² Lâmişî, *et-Temhid li Kavâidi’t Tevhid*, s. 12.; not: Fas nüshasına sahip olmadığımızdan bu bilgiyi teyit edemiyor ancak aktarıyoruz. Fakat kaynak taramasında, konuyla ilgili kütüphane ve katalog araştırmalarımızda bu isimlerde eserlere rastlayamadığımızı belirtmek isteriz.

⁴³ Lâmişî, *Kitabun fi Usulî’l-Fıkh*, s. 20.

⁴⁴ Süleymaniye Kütüphanesi Laleli bölümünde no: 3658/4 de kayıtlı bir mecmuada dördüncü sırada, 138-171 sayfaları arasında bulunur. Nüshanın yazımı 1164 h. / 1750 m. yılında tamamlanmıştır. Ancak bu nüshada, eserin son kısmı olan imamet bölümü eksiktir. Dipnot ve açıklama metinleri ise okunaksızdır. Eser, “*Kitabu’t-Temhid li Kavâidi’t-Tevhid*” ismi ile kayıtlıdır. Hasan es-Semerkandî’nin “*el-İrşad fi usulî’l-Din*” adlı eserinden Sofistlerden bahseden kısımdan alıntılar mevcuttur. Yazan kişinin üzerine yaptığı ilaveler eksikliğin giderilmesi mi yoksa bir nevi şerh mi belli değildir.

Bu eserde Lâmişî, kelâm ilmine giriş kısmı diyebileceğimiz bilgi anlayışından başlayarak kelâma dair birçok konuyu tartışarak işlemiş, bu konulardaki kelâmi görüşlerini Hanefi-Mâturdî anlayışına uygun bir tutum çerçevesinde delilleriyle açıklamıştır.

b. Usulu'l-Fıkh

Lâmişî'nin bu eseri de Türkî tarafından tahkik edilip yayınlanmıştır. O bu tahkikinde Fas Karaviyyîn Kütüphanesi ve Londra British Museum nüshalarını kullanmış olup, bu eserin başka bir nüshası olmadığını da ısrarla vurgulamıştır. Ancak biz Hüseyin Atay'ın usul ile ilgili bir eseri çevirirken giriş olarak eklediği Hanefi-Mâturdî ekole mensup âlimlerin yazma eserleri ile ilgili katalog çalışmasından⁴⁹ hareketle Süleymaniye Kütüphanesi Carullah Efendi kısmında bu eserin farklı bir nüshasının daha olduğunu tespit etmiş bulunmaktayız.⁵⁰

⁴⁵ Süleymaniye Kütüphanesi Erzincan bölümünde no: 159/5 te kayıtlı bir mecmuanın beşinci metni olup 205-220 nolu sayfalar arasında bulunur. Hicri 1135/1722 yılında Muhammed b. Hacı Ali tarafından kaleme alınmıştır. Ancak eser pek okunaklı olmayıp kelimelerde bazı eksiklikler vardır. Eser, "Akîdetü fî Usûli'd-Dîn li İmam Allâme Şeyhü'l-İslam el-Lâmişî" ismiyle kayıtlıdır. Lâmişî, *Akîdetü fî Usûli'd-Dîn li İmam Allâme Şeyhu'l-İslam el-Lâmişî*, Süleymaniye ktp, Erzincan Böl., no: 159/5, vr. 205b-221b.

⁴⁶ *Akâidu'l-Lâmişî* ismi ile Beyazıt kütüphanesinde BDK-7930 numarası ile kayıtlıdır. Eser, 1b-46b aralarında 46 varak olup, içinde birkaç farklı eserin bulunduğu bir mecmuanın başındadır. Yazmanın sonunda hicri 761'de tamamlandığına dair bilgi notu mevcuttur. Lâmişî, *Akâidu'l-Lâmişî*, Beyazıt ktp, BDK-7930, vr. 46b.

⁴⁷ Nüsha 06 Mil Yz. A. 4316 arşiv numarası ve dvd no: 236 ile "en-Nâsir eş-Şeri'a el-Lâşî" ismine kayıtlıdır. Yazarın bu şekilde yanlış yazılması eserin bulunmasını zorlaştırmıştır. Eserin yazmanın başındaki adı ise, "Akîdetü fî Usûlid-dîn li İmam Allâme Şeyhul İslam el-Lâmişî" şeklindedir. Eser 6b-25a sayfaları arasındadır. Malatya'da 1124 h. / 1711 m. yılında yazılmıştır.

⁴⁸ Bu yazma eserinin bir şerhidir. Ancak yaygın şerh anlayışından farklı olarak eserin hemen her sayfasına bazı kısa açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamaların kim tarafından ne zaman yapıldığı ise belli değildir. Eserin adı "*Kitâbu't-Temhid maa' Şerhi fi Mevadii't-Tecrid*" olup Süleymaniye kütüphanesi Hacı Selim Ağa Bölümü no: 587 de kayıtlıdır. Yazma 761/1359. yılında İbrahim b. Mahmud el-İsferânî tarafından yazılmıştır.

⁴⁹ Hallâf, Abdulvahap, *İslam Hukuk Felsefesi-İlmî Usulü'l-Fıkh*, çev: Atay, Hüseyin, Ankara 1985, s.158.

⁵⁰ Lâmişî, *Kitabu Usulü'l Fıkh*, Süleymaniye ktp, Carullah Efendi Böl., kyt no: 438/ vr. 3b-78b.

Eserin bulunan yazma nüshaları: Fas Karaviyyîn Kütüphanesi Nüshası⁵¹, Londra British Musuem Nüshası⁵², Carullah Efendi Nüshasıdır.⁵³

Londora nüshası En eski tarihli nüsha olup Şark ve Arapça yazmaların bulunduğu kısımda OR.13, O 18 numarasıyla kayıtlıdır. Bir mecmua içerisinde 54a-97b nolu sayfalardadır. Her sayfa 19 satırdan oluşmaktadır, hattı düzgün olup, kolay ve okunabilmektedir. Eser Mahmud b. Zeyd el-Lâmişi ismine kayıtlıdır ve nüshada eserin hicri 534 yılında Muharrem ayının dokuzunda tamamlandığı yazılıdır. Eserin nâsihi Hanefî Hâtîmi Ebû Hasan Ali b. Ahmed Abdulâlam'dır. Eserde yazmanın tamamlandığı yıllarda Lâmişî'nin hayatta olduğu bilgisi vardır.

c.Keşfu'l-Elfâz

Bu risale kelâm ve fıkhıta yer alan bazı kavramların açıklandığı küçük boyutlu bir eserdir. Yazarı "*Ebû Mehamid Bedruddin Mahmud b. Zeyd el-Lamişi el-Hanefî*" şeklinde kaydedilmiştir.⁵⁴ Eserin bilinen tek yazması Mısır, İskenderiyye'de el-Mektebetü'l-Belediyye kütüphanesinde tasnif no: F 33 Ş 646, yazma no: B1345 ile kayıtlıdır.⁵⁵ Bu risale M. Hasan

⁵¹ Bu nüshanın her sayfası 13 satırdan oluşmakta olup, toplam 156 sayfadır. Yazma 633 kayıt numarası ile yazma kataloguna kaydedilmiştir. Metinde nâsih tarafından yapılan bazı açıklamalar da vardır. Ancak nâsihin ismi zikredilmemiştir. Türkî, görevliler tarafından eserin aslının kullanılmasına izin verilmediğini, ancak zorlukla mikrofilmine ulaşabildiğini söylemektedir. Bizde araştırmamıza ve talep etmemize rağmen bu nüshaya ulaşamadık Yazma eser hicri 762/1360 de tamamlanmış olup, Melik Vahhap Halife Mansur tarafından kütüphaneye vakfedilmiştir. Eserin ilk sayfasının sonunda farklı bir yazı ile "Emirü'l-Müminin Ebi Abbas Mansur Billah" tarafından hicri 1001/1592 senesinde kütüphaneye verildiğine dair kayıt mevcuttur. Karaviyyin Kütüphanesi yazma katalogunda eser ve yazarının ismi Ebû Kasım Hüseyin b. Ali el-Lâmişi ile karıştırılmış onun adıyla kaydedilmiştir. Lâmişî, *Kitabu fi Usuli'l-Fıkh*, s. 14.

⁵² Lâmişî, *Usulu'l-Fıkh*, Londra, British Musem, Or.13,-Or 18.

⁵³ Lâmişî'nin Usulu'l-Fıkh eserinin Türkiye'deki bilinen tek nüshasıdır. Bağdat'ta İmam Âzam türbesi yakınlarında bir medresede Cafer b. Mümin es-Semerkindî tarafından 730 h. / 1329 m. yılında kaleme alınmıştır. Eser 13 satırdan oluşur. Yazma 1b-78a arasında yaklaşık 78 varaktan müteşekkildir. Yazısı okunaklı ve harekeli olup kenar kısımlarında bazı açıklamalar bulunmaktadır. Lâmişî, *Kitâbu Usuli'l-Fıkh*, Süleymaniye ktp, Carullah Efendi Böl., no: 438.

⁵⁴ Lâmişî, *Keşfü'l-Elfâz*, el-Mektebetü'l-Belediyye, İskenderiye, tasnif no: F 33 Ş 646, Yazma no: B1345, s.1- 6.

⁵⁵ Lâmişî, "Keşfü'l-Elfâz", thk: M. Hasan Mustafa Çelebi, *Mecelletü'l-Bahsü'l-İlmi ve Türâsî'l-İslami*, Mekke 1398, sayı 1, s. 245-267.

Mustafa Çelebi tarafından tahkik edilerek basılmıştır.⁵⁶ Yazma tarihsizdir, sıradan bir yazı ile yazılmıştır. Çelebi'ye göre yazı karakteri hicri VII-VIII. asrı andırmaktadır.⁵⁷ Yazmanın üzerinde hicri 813 yılında vakfedildiğine dair bir yazı da vardır.

3. Bir Hanefi-Mâturidî Olarak Lâmişî

Lâmişî'nin yaşadığı dönem, İslam kelâmının teşekkülünü tamamladığı devreye denk gelir. O döneme kadar çoğu kelâm problemleri farklı kişi ve gruplarca tartışılmış, her ekol bu problemlerle ilgili kendi görüşünü açıklamış, ekoller arasındaki farklılıklar belirginleşmiştir. Bilindiği üzere sosyo-kültürel ortam, siyasi ve iktisadi durum kelâmi problemler karşısında alınacak tutumların belirlenmesinde etkilidir. Ayrıca İslam düşüncesi ile ilgili yapılan çalışmalarda, nasların anlaşılması ve yorumlanması konusunda düşünürlerin bilgi ve alışkanlıkları, zihin yapıları ve felsefi düşünme tarzlarının büyük etkisi olduğu unutulmaması gereken önemli bir husustur.⁵⁸ Bu bağlamda felsefi ve teolojik düşüncelerin arkasındaki siyasi ve içtimai dayanaklar göz ardı edilemez.⁵⁹

Lâmişî, Semerkand ve civarında yaşamış, Hanefi-Mâturidî ekole mensup ve o kültür çevresinde yetişmiş bir âlimdir. Lâmişî'nin görüş ve düşüncelerinin Semerkand Hanefiliği ya da Mâturidîlik diyebileceğimiz ekol ekseninde geliştiğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda onun düşünce yapısı fıkhîta Hanefilik, itikatta ise Mâturidîlik ile ciddi bir ilişki halindedir. Nitekim o, Mâturidîlik'e kaynak olan Hanefileri başlıca Semerkand ve Irak ekolleri olarak iki gruba ayırıp, eserlerinde onların görüşlerini aktarmış ve farklılıkları göstermiştir. Lâmişî, bu iki Hanefi grup arasında tercihte bulunarak doğru görüşe sahip olanların Semerkandlı Hanefiler olduğunu söylemiştir. Onun bu ayrımı yapması ve Semerkandlı Hanefileri doğru kabul etmesi, düşüncesinin beslendiği alanı göstermesi bakımından önemlidir.

Lâmişî, Mâturidî'yi Semerkand Hanefi ekolünün lideri olarak kabul etmiş ve tanıtmıştır. Bu bize Lâmişî'nin yaşadığı dönemde Mâturidîliğin mezhep olarak teşekkülünü tamamlama aşamasında olduğunu göstermektedir. Bu açıdan Lâmişî'nin yaşadığı dönemde

⁵⁶ Lâmişî, "Keşfu'l-Elfâz", s. 245-267.

⁵⁷ Vakfiye tarihinin hicri 813 olmasından dolayı eserin bu tarihten önce yazılmış olması gerekir. "س" harfinin yazılış karakterinde dişli yada dişsiz olarak yazılması buna işaret etmektedir. "س" harfinin bu şekilde dişsiz kullanılması hicri 7. ve 8. asırlardan sonra ortaya çıkan bir özelliktir.

⁵⁸ Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmamı Mâturîdî*, s. 143.

⁵⁹ Watt, *İslam Felsefesi ve Kelâmı*, s. 30.

Mâturidîlik, genel anlamda ilhamını Ebû Hanife'den alan bir itikadi mezhep veya Hanefiliğin itikadi görüşlerinin Semerkand ve civarındaki yorumu olarak tanımlanabilir. Nitekim eserlerin başlarında yazarların ismi ve lakabıyla ilgili bilgi verilen kısımda bu döneme ait müelliflerin geneli için “*el-Mâturidî*” lakabı yerine “*el-Hanefî*” lakabı kullanılmıştır.⁶⁰ Mâturidîlik her ne kadar bazı konularda veya bazı bakımlardan Hanefilikten ayrılrsa da temel esas ve düşüncelerdeki aynilikten dolayı Hanefiliğin bir devamı ve uzantısı sayılmıştır. Ancak Ebû Hanife'nin diğer takipçileri dikkate alındığında Mâturidî ve takipçilerinin oluşturduğu Semerkand ekolünün farklılığı ortaya çıkacaktır.

Bir Hanefi-Mâturidî olarak Lâmişî, kelâm anlayışı ve metodunu kavram ve ıstılahlara dayandırılmış, kelam metodunu akli çıkarım yöntemleri üzerine kurmuştur. O öncelikle bu kavramları değerlendirir ve düşüncelerini bu incelemeleri sonucunda açıklar. Nitekim Lâmişî özellikle “*Keşfu'l-Elfâz*” adlı risalesinde ve usule dair eserinde bu kavramları tanımlamıştır. Kelâm eserinde ise irdeleyip incelediği bu kavram ve ıstılahları sistematik kelam konularını işlerken uyumlu ve tutarlı bir şekilde kullanmıştır. Bu şekilde, kullandığı kavramları belirleyip, sınırlarını çizmesi ilmi anlayış ve bilimsel düşünce açısından oldukça dikkat çekici bir husustur. Buradan hareketle Lâmişî'nin düşünce yapısını bu temel kavramlar üzerine kurduğunu söyleyebiliriz. O böylece tutarlı ve sistematik düşünmenin ilk adımı olarak kullanacağı kavramları usul eserinin başında ortaya koyup değerlendirmesini yaparak düşünce kalıplarını belirlemekte, daha sonra bu kalıplara göre sistematik olarak görüşlerini ortaya koymaktadır.

Lâmişî, eserlerinde kelâm ve fıkıh mezheplerini muhatap alır. Onların fikir ve görüşlerini tenkit ettikten sonra, akli ve nakli delillerle kendi fikirlerini açıklar. O bunu yaparken akli çıkarım yollarını ve nakilleri kullanmaktadır. Lâmişî'nin dikkat çeken diğer bir özelliği de rivayetleri kullanma şekli ile alakalıdır. O, rivayetleri kullanırken genellikle rivayet metnini senetsiz olarak vermektedir. Aslında bu yaklaşım Hanefilerin birçoğunun tercih ettiği bir tarzdir. Anlam yolu ile rivayet anlayışı olarak da tanımlanan bu yaklaşım rivayet zincirinden ziyade metnin içerdiği anlamın önemli olduğu, aktarılması gerekenin anlam olduğu düşüncesine dayanmaktadır.⁶¹

Lâmişî, hanefi Mâturidî yaklaşımın temel düşüncesi olan rey anlayışını benimsemiş bunu yeri geldiğinde vurgulamıştır. O, Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamberin söyledikleri dışın-

⁶⁰ Lâmişî, *Akâidu'l-Lâmişî*, Beyazıt ktp, BDK-7930, vr. 46b.

⁶¹ Şık, *Hanefi-Mâturidî Geleneğinin Usulu'd-Din Anlayışı*, s.75-79.

daki her şeyin reye dayandığını, rey bildirme yeteneği ve gücüne sahip olan birinin bunların dışında herhangi bir otoriteyi kabul etmesinin yanlışlığı ve gereksizliğini vurgulamaktadır. Bu bağlama onun eserlerinde rey anlayışını benimseyip savunduğunu meselelere Hanefi-Mâturidî çizginin metodik tavrıyla yaklaştığını görmekteyiz.

Sonuç

Türkler çoğunlukla Hanefi-Mâturidî geleneğin benimsediği akıl-nakil dengesine dayanan bir din anlayışını benimsemişlerdir. Her kültürün oluşturduğu bir din anlayışı ve bunun güncel bir yorumu vardır. Günümüzde karşılaştığımız pek çok kelâmî probleme Hanefi-Mâturidî geleneğin metodu ve bakış açısı ile daha doyurucu çözümler üretmek mümkündür. Çünkü bu gelenek ne sadece kültür ve metin etrafında döner ne de akli yegâne düstur alıp onun peşinde gider. Onun en belirgin özelliği akıl-nakil dengesini kurması, var olanı yok saymayıp ideale yönelmesidir.

Hanefi-Mâturidî yaklaşım açısından Usulu'd-din kavramı itikad ve fıkıhın birleştiği bir noktayı göstermektedir. Bu gelenek içerisinde pratik ve teorik akıl bütün olarak ele alınmış, inanç ve amel kavramları farklı kabul edilmekle beraber ayrıştırlmamıştır. Bu şekilde usulu'd-din çatısı altında Kelâm ve Fıkıh Usulü ilimleri diyalog halindedir. Bu gelenek içerisinde yer alan Lâmişî Usulu'l-Fıkıh ve Kelâm alanlarında vermiş olduğu eserler bu bağlantıyı ortaya koymaktadır.

Hanefi-Mâturidî gelenek ve kültür içerisinde yetişmiş olan Lâmişî, yaşadığı dönemin ilmi özelliklerini barındıran, Semerkandlı kelâmcı usul âlimidir. Lâmişî'nin de içerisinde yer aldığı Mâturidî kelâm sistemi ise, Ebû Hanife'den başlayan bir süreç içerisinde hicri VI. asrın sonuna kadar teşekkülünü tamamlamış, Semerkand Hanefiliğinin yerel kelâm öğretisidir.

Lâmişî, Mâturidiliğin oluşum sürecinin sonlarında yaşayan bir din bilginidir. Felsefi tartışmalar içerisinde boğulmadan akaid konularını akılcı bir yöntemle, pratik değeri gözeterek dine ve dini meselelere bakabilen bir âlim olmuştur. O bu yaklaşımında karmaşık ve felsefi bir dil yerine sade, anlaşılır ve akılcı bir dil ve üslubu benimsemiştir. Onun düşüncelerini kavramlar üzerinden kurması, bu kavramları tanımlarken sistemli ve tutarlı hareket edebilmesi oldukça manidardır.

Lâmişî, çalışmalarında sistematik ve tutarlı bir tavır içerisinde olmuş, kavram tanımlarını Hanefi-Mâturidî geleneğin anlayışını esas alarak yapmış, bu kavramları kelâmî ve fikhî

görüşlerini açıklarken kullanmıştır. Bu bağlamda onun, teorik ve pratik aklın birleştirilmesi anlamında Kelâm ve Fıkıh Usulü ilimlerini bütün olarak gören Usulü'd-Din anlayışını benimsediğini söyleyebiliriz. Bu yaklaşım tarzı Hanefi-Mâturidî geleneğe mensup âlimlerin büyük bir çoğunluğun benimsediği bir tavidir. Bu açıdan sayılan bu ilkelerle Lâmişî hem dinde asıl olan bilgiye ulaşmayı, hem de fûru'da metot ve usul olan bilgiyi elde etmeyi amaçlamıştır. Bu düşüncesini eserlerinde Mâturidîlik çerçevesinde sunan Lâmişî, hukuk teorisini kelami perspektiften düşünmüş, düşünce yapısını bu zihin yapısına göre kurgulamayı başarabilmiş Semerkandlı Hanefi-Mâturidî âlimdir.

***Mahmud b. Zayd al- Lâmishi and His Scientific Position in the Hanafi-
Maturidi Tradition***

Citation/©- Şık, İ. (2010). *Mahmud b. Zayd al- Lâmishi and His Scientific Position in the Hanafi-Maturidi Tradition*, Çukurova University Journal of Faculty of Divinity, 10 (1), 105-123.

Abstract- *Mahmud b. Zayd al- Lâmishi, lived in Semerkand at the end of the 5th century and at the beginning of the 6th century (AH), a member of Hanafi-Mâturidi tradition was a theologian and jurist. His works related to theology, law and method of law were read in madrasahs in the periods of Ottoman and Seljukids. Although we don't know much information about him and his scholarly activities it is known that his thoughts of theological and law are in the frame of school of maturidism. Our work's goal is to introduce Lâmishi and his period.*

Key Words- Lâmishi, Hanafi- Mâturidî, theologian and Jurist, method of law.